

BİLİM KÜLTÜR VE EĞİTİM

YAPAY ZEKÂ BİZİ UNUTABİLİR Mİ? Unutma hakkında hatırlanma hakkına

Yapay zekâ insanlığın ürettiği devasa bilgi ve kültür birikimiyle besleniyor. Peki eserler modellerin belleğinde yaşamaya devam ederken onları yaratan insanların adı, emeği ve hikâyesi silinip gidiyor mu? Dijital çağın “unutulma hakkı” tartışmasına şimdi yeni bir soru ekleniyor: Hatırlanma hakkı.

**Dr. Öğr. Üyesi Özge
ÖZKÖK ŞİŞMAN**

İKÜ Yeni Medya ve İletişim Bölümü

Eserimiz, modelin içinde eridiğinde unutulmuş mu oluruz; yoksa izinsiz biçimde sonsuza kadar hatırlanmış mı?

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte insanlık yeni bir sorunla karşılaşmaktadır: **dijital dünyanın hiçbir şeyi kolayca unutmaması**. Yıllar önce paylaşılan bir fotoğraf ya da düşünmeden yazılan bir yorum, hiç beklenmedik bir anda yeniden karşımıza çıkabilmektedir. Bazen de artık doğruluğunu yitirmiş eski bir haber, kişiyi uzun süre takip etmektedir. Bu yüzden insanların geçmişte bıraktıkları dijital izleri sildirebilmesi, uzun zamandır **unutulma hakkı** kapsamında tartışılmaktadır.

Yıllar boyunca bir yazar kitaplar yazar, bir fotoğrafçı binlerce kare çeker, bir müzisyen yeni melodiler oluşturur, bir tasarımcı kendine özgü biçimler geliştirir. İnternette de paylaşılan bu üretimler, okurlara ya da izleyicilere ulaştığı gibi yapay zekâ modellerinin eğitiminde de kullanılabilir. Bu süreçte modeller; metinlerden dilin yapısını ve anlatım biçimlerini, görüntülerden estetik özellikleri, müziklerden ise ritim ve armoni ilişkilerini öğrenmektedir. Ancak kullanıcı, çoğu zaman yalnızca karşısına çıkan son ürünü görmektedir. Dolayısıyla bu içeriğin oluşmasına dolaylı olarak katkı sağlayan binlerce insanın adı, emeği ve kişisel hikâyesi gözden kaybolmaktadır. Bu süreç dikkat çekici bir çelişkiyi beraberinde getirmektedir. **İnsanların ortaya koyduğu eserler, yapay zekânın belleğinde varlığını sürdürürken; bu eserleri üreten kişiler giderek görünmez hâle gelmektedir.** Bir ressamın renk tercihleri, bir

yazarın cümle yapısı ya da bir müzisyenin kendine özgü ses dünyası model üzerinde iz bırakabilmektedir. Bu yönüyle yapay zekâ, çok geniş bir kültürel birikimi hafızasında tutarken o birikimi meydana getiren kişileri tanımamaktadır. Sonuç olarak, bilgi korunurken bilginin kaynağı giderek belirsizleşmektedir.

İnsan belleği, bilgiyi olduğu gibi saklayan bir arşivden daha fazlasıdır. Hatırlamak; kişiler, olaylar ve yaşanmış deneyimler arasında yeniden bağ kurmayı içermektedir. Örneğin; bir şarkı zihnimizde canlandığında, notalarla birlikte onu seslendiren kişiyi, ilk kez nerede dinlediğimizi ve o sırada neler hissettiğimizi de anımsamaktayız. Yapay zekânın belleği ise farklı bir işleyişe sahiptir. İnsanların ürettiği metinleri, görüntüleri ve sesleri sayısal ilişkiler hâlinde işlemekte, böylece onları ortaya çıktıkları kişisel ve toplumsal bağlamdan koparabilmektedir. Bu süreçte eser varlığını sürdürürken, eseri meydana getiren kişinin hikâyesi giderek silikleşmektedir. Üstelik bu mesele ünlü sanatçılar ve profesyonel içerik üreticileriyle de sınırlı değildir. İnternette yorum yapan, yemek tarifi paylaşan, forumlardaki soruları yanıtlayan ya da sosyal medyada günlük deneyimlerini anlatan kişiler de yapay zekânın beslediği bilgi birikimine katkı sunmaktadır. Bugün bir sohbet robotundan alınan yararlı cevap, yıllar önce bir öğretmenin, teknisyenin, hastanın veya meraklı bir internet kullanıcısının paylaştığı açıklamadan izler taşıyabilmektedir. Ne var ki bu katkının kaynağı çoğu zaman belirlenmemektedir. Bu nedenle yapay zekâ, başkalarının oluşturduğu bilgi birikiminden yararlandığı hâlde bilgiyi kendi başına üretmiş gibi algılanabilmektedir.

Bu gelişmeler, **dijital dünyadaki haklara ilişkin yeni bir tartışmayı gerekli kılmak-**

tadır. Unutulma hakkı, kişinin artık kendisiyle ilişkilendirilmesini istemediği bilgilerin dijital ortamdan kaldırılmasına dayanmaktadır. Hatırlanma hakkı ise insan üretiminin, kaynağı belirsiz bir veriye dönüşmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Burada, her eserden sonra üreticinin adının tekrarlanması gibi bir beklenti söz konusu değildir. Önemli olan; insan emeğinin izlenebilir olması, yararlanılan kaynakların mümkün olduğu ölçüde belirtilmesi ve üreticinin katkısının sistem içinde tümüyle görünmez hâle gelmemesidir.

Hatırlanma hakkını uygulamaya geçirmek bazı güçlükler taşımaktadır. Büyük yapay zekâ modelleri, farklı kaynaklardan elde edilen milyarlarca içerikle eğitilmektedir. Bu nedenle modelin verdiği bir cevabın hangi cümleden, görüntüden, eserden veya kişiden etkilendiğini kesin olarak belirlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Model, genellikle belirli bir eseri doğrudan kopyalamak yerine çok sayıda kaynaktan öğrendiği özellikleri bir araya getirmektedir. Yine de bu teknik güçlükler, **sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır.**

‘Adsızlaştırma’

Gelecekte dijital içeriklerin nasıl üretildiğini gösteren işaretlere daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Bir metni, fotoğrafı veya müziği kimin oluşturduğu, yapay zekânın üretimi ne ölçüde katıldığı ve süreçte hangi kaynaklardan yararlandığı kayıt altına alınabilir. Bu sayede ortaya çıkan içerik, tek başına bir sonuç olarak değil; arkasında belirli kişiler ve aşamalar bulunan bir emek ürünü olarak değerlendirilebilir. Böyle bir yaklaşım, telif hakkı tartışmalarının ötesine geçmektedir. Çünkü burada söz konusu olan; üreticinin maddi kazancıyla beraber emeğinin, kimliğinin ve

kültürel katkısının tanınmasıdır. Yapay zekâ şirketleri, geliştirdikleri modellerin insanlığın ortak bilgi birikimiyle eğitildiğini belirtmektedir. Ne var ki “ortak bilgi” ifadesi, bu birikimi meydana getiren gerçek kişileri görünmez hâle getirebilmektedir.

Kültür ve bilgi kendiliğinden oluşmamaktadır; her metnin, görüntünün ve düşüncenin arkasında okuyan, araştıran, deneyen, yazar, çizen ve anlatan insanlar yer almaktadır. Yapay zekâ bu büyük birikimden yararlanırken katkı sağlayan kişileri “adsızlaştırdığında” kültürel miras, geçmişinden ve üreticisinden koparılmış bir ham maddeye dönüşmektedir.

Bu nedenle yapay zekâ çağında **“Verilerimiz silinebilir mi?”** sorusu tek başına yeterli değildir. Bunun yanında **“Ürettiklerimiz kullanıldığında emeğimiz ve kimliğimiz korunabilir mi?”** sorusunun da sorulması gerekmektedir. İnsan kimi zaman geçmişte bıraktığı bir izden kurtulmak istemekte, kimi zaman da ortaya koyduğu eserin kendisiyle bağının koparılmasını beklemektedir. Bu noktada dijital aidiyet kavramı önem kazanmaktadır. **Dijital aidiyet**, insanların ürettiği içeriklerin kaynağından koparılmasını, katkılarının görünür kalmasını ve emekleriyle aralarındaki bağın korunmasını ifade etmektedir. Geleceğin yapay zekâsı daha fazla bilgi sunmanın ötesine geçmelidir ve kullandığı bilginin kaynağına karşı sorumluluk taşımalıdır. Çünkü hatırlamak, veriyi bir sistem içinde depolamaktan ibaret değildir. **Gerçek anlamda hatırlamak; emeği tanımayı, katkısı belirtmeyi ve bilgiyi üreten insanı görünür kılmayı gerektirmektedir. Yapay zekâ insanlığın ortak belleğine dönüşecekse bu belleğin, insanları silmeden çalışması önem taşımaktadır. Aksi durumda eserlerimiz varlığını sürdürürken adlarımız, hikâyelerimiz ve emeğimiz modellerin içinde gidecek kaybolacaktır.**

